

הרב יהודה מירסקי

מתוך עלון קולך מספר 115

2/15/2007

צעקתם של היתום, האלמנה והעני בוקעת ועולה עד לב השמים גם אם אינה מושמעת בפועל, והתעלמות ממנה היא מהחטאים היחידים שמעוררים את חמת זעמו של הקדוש ברוך הוא

מעמד הר סיני, שבמהלכו "קול השופר הולך וחזק", אפוף היה בקולי קולות. עם פרשת משפטים אנחנו נכנסים לממלכה שקטה יותר. המשפטים אינם מושמעים אלא מונחים. משה שם אותם לפני בני ישראל ("ואלה המשפטים אשר תשים לפניכם" [שמות כא, א]), וכדבריו של רש"י שם, אלה מונחים "כשולחן הערוך", כעין ניסיון להשליט סדר בכאוס של החיים. בפרשת משפטים לא קיים עוד דו שיח, בהתאם למשכן הדומם שלקראתו אנחנו מובלים בספר שמות

ואולם, יש כמה קולות שמבקשים להישמע. הראשון הוא קולו של העבד העברי המקבל את עבדותו מרצון. בכך הוא מדגים באופן המובהק ביותר את הקבלה של עול החוק והמשפט. השני הוא קולו של השומר שנשבע ש"ל' א נשלח ידו במלאכת רעהו" (שמות כב, ז). באין אמונה בדבריו, הוא נדרש להיאחז בשבועת קודש כדי להוכיח את חפותו. ואז בוקע קול אחר לגמרי: "כל-אלמנה ויתום ל' א תענון; אם-ענה תענה א' תו כי אם-צע' ק יצעק אלי שמ' ע אשמע צעקתו; וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם (אלמנות ויבנות ית'מים" (שם, כא-כג)

אם עד כה נוסחו הכללים בנוסחת "אם יתרחש דבר אחד, אזי יקרה דבר אחר" - למשל "וכי-יג'ף שור... ומכרו את-השור..." (שמות כא, לה) - הרי שבכי האלמנה וזעקת היתומים פורצים את התבנית המסודרת של המשפט; הניסוחים המאזנים נסדקים שוב עם התביעה המוסרית שבפסוקים הבאים מיד אחר כך: "אם-כסף תלוה את-עמי את-העני עמך ל' א-תהיה לו כנשה ל' א-תשימו ע'ליו נשך; אם-תב' ל תחב' ל שלמת ר'עך עד-ב' א השמש תשיבנו לו; כי הוא כסות' ה לבדה הוא שמלתו לע' ר'ו ב'מה יש'כב (והיה כי-יצעק אלי ושמעתי כי-חנן אני" (שמות כב, כד-כו)

בדרך כלל, אומרים חז"ל, מותר לאדם לצעוק חמס מול חברו כלפי שמיא רק בהעדר דיין שיוכל לתבוע את צדקתו של הנרדף ולהוציא את משפטו לאור. "אמר רב חנן: המוסר דין על חברו, הוא נענש תחילה, שנאמר: (בראשית טז) ותאמר שרי אל אברם ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה והני מילי דאית ליה דינא [יש בתי דין בארצו ואינו צריך (בראשית כג) חמסי עליך וכתוב להישען על רחמי שמים]" (תלמוד בבלי, מסכת בבא קמא, דף צג עמוד א). היתום, האלמנה, העני - הם אלה שמן הסתם יתקשו למצוא דיין וצדק בעולם האנושי הזה

בצעקתם של אלה קיים גם ממד על אנושי: לפי המכילתא, צעקת היתום והאלמנה נשמעת אף אם אינה מושמעת על ידם בפועל: "כי אם צעק יצעק אלי שמ' ע אשמע צעקתו. יכול כל זמן שהוא צועק אני שומע, ואם אינו צועק איני שומע, תלמוד לומר שמ' ע אשמע" (מכילתא דרבי ישמעאל משפטים, מס' דנזיקין, פרשה יח, מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 313). הצעקה הבלתי מושמעת אכן נשמעת בשמים, וכלפי שמיא אנו עתידים ליתן את הדין על הצעקות שלא כרינו להן אוזן, בלתי נשמעות ככל שהיו. צעקתם הבלתי נשמעת של היתום, האלמנה והעני מובילה אותנו לתובנה עמוקה יותר באשר לנוכחותו של הקב"ה בחיינו

מה בין עבודה זרה לעינוי יתום, אלמנה ועני

המלבי"ם בפירושו לתורה מתקשה בביטוי "וחרה אפי" (שמות כב, כג) המתואר כתגובת ה' להתעלמות מצעקת היתום והאלמנה. הביטוי בהקשר זה סותר לכאורה את קביעתו של הרמב"ם במורה נבוכים חלק א פרק לו. שם כותב הרמב"ם שבכל התורה מיוחס כעס לקב"ה רק כתגובה לעבודה זרה. לפי הרמב"ם, עונשים על חטאים מן השורה הם פועל יוצא של מבנה היקום, שחוקיות שמימית ערכית מונחת ביסודו, אך העובד עבודה זרה נוגע בציפור הנפש של המערכת הקוסמית ומצית את כעסו של הקב"ה. המלבי"ם מצביע על העובדה שפה מיוחס כעסו של הקב"ה לעניין שעל פניו אינו קשור לעבודה זרה. המלבי"ם אינו פותר את הקושיה ומשאירה בצריך עיון

אם כן, מה יש בניצולם של יתומים, אלמנות ועניים שיוכל להסביר את חמת זעמו של הקב"ה? יש ממפרשי מורה נבוכים שהרגישו בבעיה; אפודי (ר' יצחק בן משה הלוי) כותב: "מצד שמענה אותם חושב שעזב ה' את הארץ", אך לעניות דעתי אין בכך. כדי להסביר למה החטא הזה דווקא ולא חטאים אחרים מעיד על העדרו של ה' ומעלה את חרון אפו כמו עבודה זרה נראה לי שהתשובה מצויה בדברי הרמב"ם עצמו, בהלכות מתנות עניים (י, ג): "כל המעלים עיניו מן הצדקה הרי זה נקרא בליעל,

כמו שנקרא עובד עכו"ם בליעל, ובעכו"ם הוא אומר יצאו אנשים בני בליעל, ובמעלים עיניו מן הצדקה הוא אומר השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל, ונקרא רשע שנאמר ורחמי רשעים אכזרי, ונקרא חוטא שנאמר וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא, והקב"ה קרוב לשוועת עניים שנאמר שוועת עניים אתה תשמע, לפיכך צריך להיזהר בצעקתם, שהרי ברית כרותה להם, שנאמר והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני.

מה מקשר בין העובד עכו"ם ובין המעלים עיניו מן הצדקה? שניהם מכריזים במעשיהם על העדרו של הקב"ה, וליתר דיוק, במעשיהם הם מבטאים את התפיסה שאין קשר בין הפרטים השונים ביקום אלא שיש פירוד ופיצול עקרוני ובסיסי של כל היקום והקיום האנושי בפרט. עובד עבודה זרה אינו מקשר את ההווה כולה לאחדות אחת חיה, והמעלים עיניו מן הצדקה מבטא יחס של ניכור בין בני האדם וניכור מן ההווה המשותפת שלהם. עובד עבודה זרה, כמו המעלים עיניו מן הצדקה, מניחים תפיסה של חוקיות קודרת ומנוכרת של העולם הזה, של כוח, שבר ושכול אינסופי ששמים ללעג את הרצון להתחבר לשני, לחמול ולהיטיב הרמב"ם כותב בהלכות מכירה (יד, יח): "גדולה הונית [הונאת] דברים מהונית ממון, שזה ניתן להשבון [להשבה] וזה לא ניתן להשבון, וזה בממונו וזה בגופו, והרי הוא אומר בהונית דברים ויראת מאלהיך לפי שהדבר מסור ללב, הא למדת כל דבר שהוא "מסור ללב נאמר בו ויראת מאלהיך, וכל הצועק מהונית דברים נענה מיד שנאמר כי אני ה

כשאנחנו קשובים לצעקה הלא מושמעת, כשאנחנו רגישים לכאבים ולפציעות הסמויים מן העין של היתום, האלמנה והעני ושל הזולת בכלל, אנחנו מעידים כמאה עדים על האמת המקשרת אותנו אליהם ותובעת מאתנו לעשות מעשה אל מול פני הקב"ה. בהיענותנו לקול הלא מושמע אנו הולכים בדרכו של ריבונו של עולם, מי שאמר והיה העולם, שהוא גם אדון השתיקה: "כִּי הָאָדָם יִרְאֶה לְעֵינָיו וְהוֹי יִרְאֶה לְלִבּוֹ" (שמואל א טז, ז). לקראת סוף הפרשה אנחנו קוראים: "וַיִּקַּח סֵפֶר הַבְּרִית וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי הָעָם וַיֹּאמְרוּ כֹל אֲשֶׁר-דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע". למושמע וללא מושמע, לנאמר וללא נאמר, לכל אלה אנו נשמע.